

СОФИЙСКИ УНИВЕРСИТЕТ „СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ”

БОГОСЛОВСКИ ФАКУЛТЕТ

КАТЕДРА: ИСТОРИЧЕСКО И СИСТЕМАТИЧЕСКО БОГОСЛОВИЕ

Професионално направление „РЕЛИГИЯ И ТЕОЛОГИЯ” – 2.4

АТАНАС НИКОЛОВ АТАНАСОВ

**ФИЛОСОФСКИТЕ ГЛАВИ ОТ *ИЗВОР НА ЗНАНИЕТО* В
БОГОСЛОВИЕТО НА СВЕТИ ЙОАН ДАМАСКИН**

АВТОРЕФЕРАТ НА ДИСЕРТАЦИЯ

за присъждане на образователна и научна степен *доктор*

Научен ръководител:

Проф. д-р Иван Василев Христов

София, 2016

Дисертационният труд ‘Философските глави от „Извор на знанието” в богословието на свети Йоан Дамаскин’ се състои от 281 стандартни печатни страници и съдържа: предговор, списък на съкращенията, увод, съдържание, четири основни глави, заключение, приложение и библиография. В дисертационното съчинение е приложен научен апарат , състоящ се от 473 бележки под линия.

СЪДЪРЖАНИЕ

Увод	3
1. Мотиви за избор на темата	3
2. Актуалност на темата	3
3. Предмет на изследването	4
4. Цел на изследването	4
5. Задачи на изследването	4
6. Структура на изследването	4
I. Глава. Предварителни въпроси	5
I.1. Исторически предпоставки за богословието на свети Йоан Дамаскин	5
I.1.1. Политическата ситуация и църковно-политическите отношения	5
I.1.2. Ислямът като нов религиозен фактор и неговото отношение към християнството	6
I.1.3. Църковната наука и носителите на същата	7
I.2. Бележки върху автора и неговото дело	8
I.2.1. Оценка на изворите	8
I.2.2. Жизнен път	8
I.2.3. Произведения	8
I.3. Стилът на свети Йоан Дамаскин като писател	9
I.4. Школската философска традиция	10
I.5. Сирийската литература	10
I.6. Църковните писатели	10
I.7. Исторически обзор на опитите за систематизиране в гръцката патристика до св.Йоан	10

I.8. Характер на византийското богословие и византийската философи.....	10
II. Глава. „Философски глави“ - поглед върху структурата на съчинението	10
II.1. Предварителни бележки	10
II.2. Съдържание на „Философски глави“	11
II.3. Критически пояснения към Философски глави	12
III. Глава. Диалектически методи	12
III.1. Дефиниции (определения) и различавания	12
III.2. Доказателствата и техните видове	13
III.3. Схеми като опит за систематизация	13
IV. Глава. Система на богословието	14
V.1. Прологомена	14
IV.1.1. Философска пропедевтика	14
IV.1.2. Историческа пропедевтика	14
IV.2. Изложение на вярата	15
IV.2.1. Конспект на „Точно изложение на православната вяра“	15
IV.2.2. Богословски дисциплини	15
IV.2.2.1. Теология	15
IV.2.2.2. Ктисиология	16
IV.2.2.3. Сотирология	16
IV.2.2.4. Есхатология	17
Заключение	17
Приложение	18
Публикации към темата на дисертацията	18

1. Мотиви за избора на темата

Настоящата дисертация е *филологически* обусловена. Тя предпоставя един превод: „Извор на знанието” от свети Йоан Дамаскин. Дългогодишната работа върху самия превод, както и натрупаните наблюдения върху своеобразието на преведения труд, състоящо се в това, че обединява догматическия с *философския метод* на изложение, стоят в основата на идеята да се направи проучване на *богословския метод* на автора. Темата е провокирана от въпроса: *С каква цел* свети Йоан Дамаскин поставя логическо съчинение начело на главния си труд „Извор на знанието”. Дали това е просто традиция, да се обсъждат философски категории като пропедевтика към богословски изложения, или напротив Дамаскин се е занимавал сериозно с философски въпроси с оглед нуждите на богословската наука. Или казано по друг начин, съзнавал ли е Дамаскин ролята на философията за обосноваването и систематизирането на църковното учение, или се е придържал непреднамерено към една установена традиция, философските знания или *ἑλληνική παιδεία* да се унаследяват заедно с църковното учение. По-нататък какво е мястото на Аристотеловата философия в творчеството на свети Йоан Дамаскин и, можем ли изобщо да му приписваме определени философски възгледи. Повдига се по-нататък въпросът за оригиналността на неговите съчинения: систематизатор или компилатор. *По-общият интерес* засяга отношението между философия и религия, между вяра и знание, а с оглед на западната традиция – значението на Дамаскин за схоластиката. Тъкмо това би трябвало да изразява и *темата* на дисертацията: „Философските глави от 'Извор на знанието' в богословието на свети Йоан Дамаскин”, а именно *философските глави* с оглед на тяхната приложимост в богословието на нашия автор.

2. Актуалност на темата

Конкретният интерес към богословието на палестинския монах, чийто принос традиционно се вижда, освен в защитата на иконопочитанието, също и в *систематизаторския* талант на автора и философското обосноваване на догматичните учения, е предизвикан от релативизирането на традиционната представа за този принос от критичните изследвания на немските богослови *Basilius Studer* и *Gerhard Richter*. Твърде скромното място, което те отреждат на Дамаскин като един компилатор без особена научна стойност, поражда дилемата или да се приеме тяхната критика и резултатите от нея, или да се докаже противоположността на тези резултати и следователно да се потвърди традиционната представа за автора. Актуалност на темата и съответно насърчение да се работи в тази насока придават и най-новите публикации върху нея (S. Markov, *Die metaphysische Synthese des*

Johannes von Damaskus, Leiden/Boston 2015; Mikonja Knežević, *The Ways of Byzantine philosophy*, Alhambra, California: Sebastian Press, 2015).

3. Предмет на изследването

Предмет на изследването е логическото съчинение на свети Йоан Дамаскин „*Философски глави*” и неговото значение за богословския метод на автора. Изследва се доколко Дамаскин подхожда логически и систематично в обосноваването на догмите, както в главното си произведение „*Извор на знанието*”, така и в останалите си произведения.

4. Цел на изследването

Целта на изследването е: Да се изследва, дали свети Йоан използва *унаследен, но съзнателно и всеобщо прилаган християнски модифициран аристотелизъм за систематизацията и научното обосноваване на догматичните учения*; дали свети Йоан, макар и да черпи много от отците, все пак прави това *не компилаторски*, но *с цел синтез*, и дали неговият метод, макар и не в строгия смисъл на думата систематичен, все пак се определя от една *систематична тенденция*, състояща се в това, съвкупността на догмите да бъде изложена във формата на едно догматично цяло, било то само заради по-лесен обзор на цялото.

5. Задачи на изследването

а) Да се разгледа въпросното съчинение във връзка с метода на автора, дали и доколко Дамаскин използва осъзнато философски методи в разглеждането на богословски въпроси;

б) да се определи ролята на съчинението като *въведение към догмите*, както и на философските мисли в цялостното творчество на Дамаскин;

в) какво философско влияние е изпитал авторът и как стои въпросът за оригиналността на неговите съчинения; систематизатор или компилатор;

г) да се определи становището и същинския принос на Дамаскин.

6. Структура на изследването

Предговор

Списък на съкращенията

Увод

Съдържание

Изложение

При което най-напред (*първа глава*) се разглеждат някои *предварителни въпроси*, имащи за цел да се подготви постепенно и всестранно вниманието за темата и чрез това да се предизвика интерес към нея.

След това (*втора глава*) се представя своеобразието на съчинението *Философски глави*, предмета на дисертацията.

Неговото *съдържание*, логическите определения, по-нататък (*трета глава*) се потвърждава във *формата* на богословския метод на Дамаскин, доказвайки така защитаваната теза, че той си служи с *диалектически методи* в систематизирането и обосноваването на догматичните учения.

Накрая (*четвърта глава*) се излага неговата *богословска система според отделните дисциплини*, изхождайки от която, може да се придобие окончателна увереност в отстояваната теза.

Приложение - Тези

Цитирана и използвана литература

I. Глава. Предварителни въпроси

Първата глава от съчинението е въводителна в проблематиката. В нея се предпоставят различни гледища, които след това се оправдават или опровергават.

I.1. Исторически предпоставки за богословието на свети Йоан Дамаскин

С оглед на това да се определи своеобразието на богословския метод на свети Йоан Дамаскин и оцени подобаващо неговото значение в историята на богословието тук се разглежда най-напред *характерът на епохата*, в която той твори, и то с поглед към: 1) *политическата ситуация и църковно-политическите отношения*, 2) *исляма като нов религиозен фактор и неговото отношение към християнството* и 3) *развитието на църковната наука*.

I.1.1. Политическата ситуация и църковно-политическите отношения

Политическата ситуация, в която спада творческата дейност на свети Йоан Дамаскин, а именно първата половина на осми век, се характеризира като преломно време в Близкия

Изток. Смяна на династиите както във Византия, така и в страната на халифата. Палестина, където живеел свети Йоан Дамаскин била изгубена за империята на ромеите и се намирала вече под властта на халифите. Не по-малко бурни от политическите били *църковно-политическите отношения*. Съществували спорове с манихейски групи. Несторианските и монофизитските църковни общности били стимулирани от покровителството на арабите, което предизвикало нови полемики срещу старите християнски ереси. Към тези еретици били причислени и мюсюлманите, срещу които християните трябвало да се бранят не само върху политическата, но и върху духовната и културна област. В този период може да се установи и известна враждебност към юдеите. Най-силно обаче християнският Изток бил разклатен чрез начеващото иконоборство, което представлявало една борба между императора и защитниците на църковното предание. Движението придобило публичност, когато Лъв III (717 - 741) се обявил за негов защитник. Иконоборството причинило голяма пропаст между Рим и Константинопол. Макар и да не може да се приеме със сигурност, че иконоборството възниква непосредствено от ориенталски културни влияния, то все пак във формата на иконоборство във Византия започва един своеобразен спор с такива.

I.1.2. Ислямът като нов религиозен фактор и неговото отношение към християнството.

Монотеистичното юдейство повежда отново борба с християнството за господство над света в новата му форма, в която то се подмладявало чрез Мохамед. След като ислямът под знамето на неговия войнстващ пророк прекрачил границите на своята родина, християнските земи на Ориента станали лесна плячка на арабските завоеватели. Ислямът почива в действителност върху монотеистичната основа на юдаизма. В него обаче е налице стремежът да се освободи от партикуларизиращите ограничения на юдаизма и същевременно претендира да бъде завършек и обобщаващо единство на всички предхождащи го религии. Най-слабата страна на исляма е там, където нравственото съзнание би трябвало да се намеси по-дълбоко в отношението на човека към Бога; на него му липсва всякакво понятие за нравствено самоопределяне. С християнството той има това общо, че признава същата потребност от едно откровение. Той обаче деградира християнството, тъй като смята Христос само за пророк, а Мохамед за най-висшия завършващ откровението пророк. От това своеобразие на исляма се обяснява както търпимостта, така нетърпимостта му към християнството. Омразата към всякакъв политеизъм и идолопоклонство е причина той да вижда и в християните само неверници, борбата срещу които, като врагове на истинския Бог, не само се смята за позволена, но също и за заслуга. И все

пак при цялото напрежение на противоположностите мюсюлманите и християните влизат в отношение в областта на всеобщото образование, където за кратко време арабските философи си съперничели с християнските богослови в аналогично предпочитание към аристотеловата философия.

I.1.3. Църковната наука и носителите на същата

С началото на седми век в развитието на догматическата наука е достигната определена степен. В материално отношение към догмата не можело да се добави нищо съществено. Ако и да има и сега още богословски спорове, то това не са големите движения на едно борещо се за съдържанието и израза на своето догматическо съзнание време, но те се отнасят само до подчинени моменти, до изясняването на проблеми, които в основата си са вече разрешени, и при които сега става въпрос само за това, да се определи по-точно установената догма и да се подсигури срещу недоразумения, едностранчиви тълкувания и погрешни изводи. Същото се отнася и за първата половина на осми век.

Църковните писатели не изпъквали с онзи престиж, какъвто притежавали отците на четвърти и пети век. В разглеждания период най-важните писатели на Изток били свети *Анастасий Синаит* († 700), авторът на *Doctrina patrum*, вероятно *Анастасий Апокрисиар*, *Герман Константинополски* († 733), *Андрей Критски* († 740), и преди всичко свети *Йоан Дамаски* († 750). Към западните в този преходен период спадат *Беда Достопочтени* († 735) и *Алкуин* († 804), но също и *Исидор Севилски* († 636), който в много отношения е западен аналог на Дамаскин.

Характерно за този период е липсата на самостоятелност в мисленето, необходима последица от което е едно повече рецептивно отношение към предшестващия период. Тази рецептивност се отнася отчасти до наследеното от античността научно знание изобщо, отчасти до определенията, които догмата е получила досега. Тъй като догмата била вече налице според нейното субстанциално съдържание, догматическата наука можела да се насочи предимно към това, да установи даденото, да го възприеме във всеобщото съзнание на времето, и с оглед на миналото, в което догмата била фиксирана, да се присъедини към авторитетите, които били главна опора за църковната традиция. Колкото по-обилен бил наличният материал, и колкото повече той имал още формата на един състоящ се от различни елементи, случайно възникнал агрегат, толкова повече трябвало да се почувства сега потребността, същият материал, било то само заради по-лесен обзор, да се обобщи в себе си, да се подреди според определени гледни точки, и да

се свърже в единството на едно съгласувано цяло, при което същественото трябвало да бъде строго отделено от по-малко същественото, и това, което било от подчинено естество, да отстъпи спрямо определящите цялото моменти. Това било извършено преди всичко в *ἔκδοσις ἀκριβῆς τῆς ὀρθοδόξου πίστεως* на свети Йоан Дамаскин.

I.2. Бележки върху автора и неговото дело

I.2.1. Оценка на изворите

Представени са изворите, свидетелстващи за живота на свети Йоан Дамаскин: Арабското житие, създадено от монах Михаил през 1085 г. (Vacha 1912), Гръцкото житие (MPG 94, 429–489), Житие от йерусалимския патриарх Йоан Меркуропулос (*Παπαδόπουλος-Κεραμεύς* 1897: 303–350) и още едно анонимно житие (*Παπαδόπουλος-Κεραμεύς* 1897: 271–302).

I.2.2. Жизнен път

Житейската история на свети Йоан Дамаскин се излага само в общи щрихи. Датите на неговото рождение и неговата смърт не са установени. Изтъква се, че свети Йоан към края на живота си подложил своите книги на редакция, което се потвърждава в традицията на неговите произведения.

I.2.3. Произведения

Съчинения на свети Йоан Дамаскин обхващат всички области на богословието на неговото време.

Πρῶτο, неговият *главен догматичен труд* е така нареченият „Извор на знанието“ (*Πηγή γνώσεως*). Състоящ се а) от 68 *κεφάλαια φιλοσοφικά*, или също *Диалектика*, б) глава 34 на *Doctrina patrum*, т.е. една кратка история на ересите; с) едно изложение на православната вяра, *ἔκδοσις ἀκριβῆς τῆς ὀρθοδόξου πίστεως*. Тук спадат още няколко по-малки догматически и полемически съчинения, например *Εlementaριο въведение към догмите* (един очерк на *Диалектиката*), няколко *изповедания на вярата* (*Λίβελλος περὶ ὀρθοῦ φρονήματος*), и накрая полемики със всички тогава още или отново актуални ереси, в които обаче някои проблеми на *Изложението* са разгледани по-дълбоко и по-ясно, а именно: две съчинения срещу несторианите (*Λόγος περὶ πίστεως κατὰ Νεστοριανῶν*, *Λόγος κατὰ Νεστοριανῶν*), три срещу монофизитите (*Περὶ συνθέτου φύσεως κατὰ ἀκεφάλων*, *ἐκ τῶν ποτημάτων Ἰωάννου κατὰ Ἰακωβητῶν*, *Τοῦ μακαρίου Ἰωάννου μοναχοῦ καὶ πρεσβυτέρου ἐπιστολὴ γραφεῖσα πρὸς Ἰορδάνην ἀρχιμανδρίτην*

περὶ τοῦ Τρισαγίου ὕμνου), едно срещу монотелитите (Τοῦ μακαρίου Ἰωάννου μοναχοῦ Δαμασκηνοῦ περὶ τῶν ἰδιωμάτων τῶν ἐν τῷ Χριστῷ τῷ κυρίῳ ἡμῶν δύο φύσεων, ἐξ ἐπιδρομῆς δὲ καὶ περὶ δύο θελημάτων καὶ ἐνεργειῶν καὶ μιᾶς ὑποστάσεως), едно или две срещу манихеите (Τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν Ἰωάννου μοναχοῦ πρεσβυτέρου τοῦ Δαμασκηνοῦ κατὰ Μανιχαίων, едното е спорно), едно срещу исляма (Διάλεξις Σαρακηνοῦ καὶ Χριστιανοῦ, също спорно) и прословутите слова в защита на иконите (Λόγοι ἀπολογητικοὶ πρὸς τοὺς διαβάλλοντας τὰς ἁγίας εἰκόνας). – Второ, в областта на морала и аскетиката тук спадаат съчиненията За светите посты (Περὶ τῶν ἁγίων νηστεϊῶν), За добродетелите и пороците (Περὶ ἀρετῶν καὶ κακιῶν ψυχικῶν καὶ σωματικῶν), За осемте дъхове на злобата (Περὶ τῶν ὀκτὼ τῆς πονηρίας πνευμάτων) и преди всичко 3 книга от флорилегия, известен под името *Свещени паралели*, *Sacra Parallela*, в действителност само τὰ ἱερά, чиято автентичност обаче е оспорвана. – Трето, екзегетическото наследство се ограничава само до един коментар на посланията на свети апостол Павел, съдържащо в същност извадки от беседи на свети Йоан Златоуст, Теодорит Кирски и свети Кирил Александрийски. – Четвърто, *агиографията*. Освен похвалните слова за света Анастасия, света Варвара, свети Йоан Златоуст, Пресвета Дева Мария, и страданията на свети мъченик Артемий, тук спада още монашеският роман *Варлаам и Γεωργίου*, чиято автентичност наистина също често, но не достатъчно убедително се оспорва. – Пето, *проповеди*. Сред тях обаче се намират и много неавтентични. Автентичните беседи са около десет, сред които известните 3 беседи на Успение на Пресвета Богородица (Ἰωάννου, ταπεινοῦ καὶ ἀμαρτωλοῦ μοναχοῦ, δούλου τῶν δούλων τοῦ κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ τῆς παλαιᾶς λαύρας, εἰς τὴν κοίμησιν τῆς ἁγίας Θεοτόκου λόγος α'-γ') и беседата на Рождество Христово (Ἰωάννου, τοῦ ταπεινοῦ καὶ ἐλαχίστου μοναχοῦ τοῦ Δαμασκηνοῦ, λόγος εἰς τὴν ἁγίαν Χριστοῦ γέννησιν). – Шесто, *богослужебната поезия* на Дамаски която съставлява също значителна част от неговото творчество.

1.3. Стилът на свети Йоан Дамаскин като писател

Свети Йоан Дамаскин, когато разглежда християнското учение, прави това със собствени думи и размисления, или избира за целта в произведенията на по-ранни или също съвременни автори подходящи места и, без изрично да ги споменава като заемки, ги съчетава по собствена преценка. Личните изложения безспорно заслужават едно по-голямо внимание, доколкото в тях авторът открива най-вече своите възгледи и своеобразие. При все това също и заимстваните места осветляват богословския метод на един автор. Те позволяват да се познае не само, как той е процедира, но издават също, какво е било важно за него в богословието.

I.4. Школската философска традиция

Тъй като *философски глави* представляват съчинение, което е сродно на аристотеловата логика, налага се на вниманието въпроса за философските извори на автора. Тук се разглеждат авторите, за които се предполага, че са повлияли съчинението на Дамаскин.

I.5. Сирийската литература

Заради локалния произход на свети Йоан Дамаскин се разглежда и сирийската литература към Аристотел.

I.6. Църковните писатели

Накрая се споменават и църковните писатели, които обикновено се привеждат към изворите на Дамаскин с оглед на главния му труд и най-вече на *философски глави*.

I.7. Исторически обзор на опитите за систематизиране в гръцката патристика до свети Йоан

Прави се обзор на опитите за систематизация на предшественици на Дамаскин, от което се получава историческото извеждане и оправдаване както на систематичната тенденция при него, така и на неговия опит.

I.8. Характер на византийското богословие и византийската философия

Конкретното литературно явление – *Философски глави* на Дамаскин –, като част от едно цяло заема точно определено място в него и се намира в конкретна връзка с други страни и явления. Това налага, за да бъде то преценено по-точно, да се разгледа в перспективата на византийското богословие и византийската философия.

II. Глава. „Философски глави“ - поглед върху структурата на съчинението

Във втора глава се разглеждат *философските глави* от *Извор на знанието* изолирано сами по себе си, без тяхното отношение към богословието на свети Йоан Дамаскин и към *Изложението* в частност.

II. 1. Предварителни бележки

Съчинението *философски глави* развива детайлно една идея, която намираме като очерк в *елементарно въведение към догмите*. Съчинението е съхранено в две редакции: *първоначална* кратка, *recensio brevior*, състояща се от 50 глави, и *дълга*, *recensio fusior*, състояща се от 68 глави, *по-късна преработка* на първоначалната. Структурата на *Философските глави*

напомня философските коментари. Предложената от *Richter* реконструкция на текста показва, че свети Йоан Дамаскин е работил над *Философски глави* изключително като компилатор. Единствените глави, които могат да му се припишат като на автор, са въвеждащите 1 и 2 глави заедно с писмото-посвещение. Целта, която очевидно преследва Дамаскин с *философски глави*, доколкото главният интерес у него е богословски, а не философски, е обобщението и систематизирането на важната за догматиката терминология, която наистина има своя корен в античната философия, но с оглед на християнското учение е претърпяла съществена модификация. Ето защо произведението само напомня философските коментари, а в действителност то излага положително съществените категории в тяхната целокупност, като същевременно се държи сметка за настъпилата разлика в тяхното осмисляне.

Като резултат от своето критическото изследване на изворите *Richter* прави следните обобщения. *Философски глави* не излагат нито логиката на Аристотел, нито съответстват на определено направление на нейната интерпретация в неоплатоническата традиция. Основните понятия се обсъждат по един църковно определен начин. Пластът, който съдържа преобладаващо църковни възгледи и тяхната приложимост към догматиката, не стои в отношение към школната традиция, въпреки че се използва мисловния инструментариум на гръцката философия, който почива върху аристотеловата формална логика.

II. 2. Съдържание на „Философски глави“

Тук накратко се излага съдържанието на съчинението, като се изхожда от неговата по-късна редакция и се следва реда: I част (*предговор и 1-8 глави*) – въведение; II част (*9-14 глави*) – логическите понятия на Порфирий, така наречените *πέντε φωναί*: род, вид, видово различие, съпътстващо и собственоприсъщо, обособени от десетте аристотелови категории, и (*18-28 глави*) общност и различие при петте огласявания; III част (*31-38 и 46-62 глави*) – категориите на Аристотел, които от своя страна се подразделят на, *πρῶτο*, антепредикаменти (*31-38 глави*): омоними, синоними, пароними и др., на които Аристотел посвещава първата част от своите Категории, *второ*, предикаменти (*46-56 глави*): същност, количество, качество, отношение, място, време, наличие, положение, действие, претърпяване, и *трето*, постпредикаменти (*57-62 глави*): противостоящо, даденост и лишеност, предшестващо и последващо, дадено заедно, движение; IV част (*15-17, 29, 30, 39-45, 64-66, 68 глави*) – посветена на различни въпроси, свързани с категориите и построяването на силогизми.

II. 3. Критически пояснения към Философски глави

Тук се обсъжда критично съчинението. Разглеждат се основните онтологични понятия, след това понятията от църковната езикова практика: *лице, ипостас, въипостасено*, и накрая се посочва произхода на църковната терминология.

III. Глава. Диалектически методи

В тази глава се разглежда логическия компендиум *Философски глави* с оглед неговата приложимост в богословието на свети Йоан Дамаскин, а именно доколко той подхожда логически и систематично в обосноваването на догмите, както в главното си произведение *Извор на знанието*, така и в останалите си произведения.

Изхожда се от твърдението на *Richter*, че „*Диалектиката*, т.е. *Философски глави*, по никакъв начин не подготвя *Изложението*”, както и това на *Studer*, че „посредством компилаторския метод, който най-често се задоволявал да прави извадки и да копира съчиненията на предците, било напълно невъзможно свети Йоан Дамаскин да създаде единна, дори еkleктична система от традиционния материал”, и „с оглед на основния му стремеж, да изложи и защити православната вяра, без да полага твърде много усилия за едно по-дълбоко разбиране на откровената истина, у свети Йоан едва ли е могло да съществува голямо изискване за една система, в която всички учения да бъдат сведени до известни принципи или да бъдат изведени от тях. При него липсвала не само вътрешна връзка на мислите, но не можело да се почувства дори формална систематика”.

Разглеждат се, *най-напред, дефинициите и дистинкциите*, които прави Дамаскин при диалектичното третиране на един предмет, след това, *второ, доказателствата* и техните видове, и накрая, *трето*, какви *схеми* използва в опита си да систематизира цялото.

III.1. Дефиниции (определения) и различавания

Чрез поредица от цитати става ясно, че авторът напълно съзнава значението, което има точната *дефиниция* при научното разглеждане на един предмет. От правилното и конкретно задаване на въпросите, продиктувано от стремежа към ясно разграничаване и дефиниране, през разгърнатите дефиниции и подробни анализи, етимологии и сравнения, до генералните обобщения и изводи, и сбирки от дефиниции, Дамаскин се опитва да определи и да внесе яснота в своя предмет и в понятията, които се отнасят до него.

Изхождайки от един установен в практиката на своите предшественици метод, той си го изяснява спекулативно, след което го прилага толкова по-уверено и преднамерено, доближавайки в това отношение формата на изложение все повече до научна.

III.2. Доказателствата и техните видове

Доказателствата, от друга страна, с които си служи Дамаскин, са от най-разнообразно естество. Привеждат се отново поредица от примери от съчиненията на Дамаскин, с които се демонстрира неговият доказателствен метод. Доказателствата при Дамаскин, а именно: *доказателства, които изхождат от делене на понятията, хипотетични доказателства, такива чрез въпрос, или чрез поредица от въпроси, доказателства чрез съответствия, от Писанието, от авторитет*, с изключение на *силогистичните*, всички те се основават върху индукция. При Дамаскин следователно все още нямаме едно пълно провеждане на *дедуктивния* подход, който съгласно Аристотел е единствено строго научен. Доказателствения метод на Дамаскин може да се определи като намиращ се на прехода между един по-свободен начин на изложение и чисто научното.

III.3. Схеми като опит за систематизация

Накрая се привеждат различни *схеми* като опит за систематизация при Дамаскин. Изглежда обичайна схемата, според която първо се посочва или загатва темата, след това се обсъждат основните понятия, като се дават дефиниции, след това се преминава към различни доказателства, и накрая или успоредно с доказателствата се привеждат места от Писанието или от други свети Отци като потвърждение на дадените доказателствата.

Като демонстрация на този вид схематичност се привежда *кратка скица* на съчинението *За двете воли*, от която проличава ясно аподиктичният и систематичен подход на Дамаскин при разглеждането на богословски въпроси.

Дори главния труд на Дамаскин, *Извор на знанието*, може да бъде сведен до тази схема, където обсъждането на основните понятия се явява самостоятелна книга, а привеждането на аргументи и цитати от Писанието и Отците е много по разгърнато и тематично разпределено, при което се следва *схемата* на символа, който придава вече една формална систематичност на изложението.

Всички тези примери обаче се отнасят до една външна систематика и не издава нищо още за една иманентна такава. Разглеждането на въпроса, дали Дамаскин е притежавал философски възглед, метафизическа система, изхождайки от която той е обосно-

вавал и систематизирал църковното учение, се оставя за последната четвърта глава, където се разглежда специално неговата система.

Привеждат се различни мнения, които преценяват систематиката на Дамаскин.

IV. Глава. Система на богословието

В тази глава се разглежда *богословската система* на свети Йоан Дамаскин според отделните дисциплини, както те се привиждаат в последователността на догматическите предмети. Изтъква се необходимостта от такава система, която настъпва в развитието на всяка наука, включително и на *богословието*. Тя трябва да приведе доказателство за истината на своето съдържание, за да създаде чрез него увереност в реалността на истината. Характерното за *систематиката* на нашия автор е, че той изхожда от присъщата на символа аналитична форма и затова остава при неговото изложение, *ἕκδοσις, ἕκθεσις*. Макар и разумна в себе си, доколкото се движи от общо към конкретно, тя още не е иманентна на самото съдържание. Преходът от един предмет към друг, макар и вътрешно необходим, не е обоснован. Ето защо и подразделението на цялото не е свободно напълно от произвол.

IV.1. Прологомена

Системата при Дамаскин, както е изложена в *Извора*, се предполага от философска и историческа пропедевтика. Подходът обаче да се подготвя *философски* и *исторически* православното учение на вярата е характерен за творчество на Дамаскин като цяло, понеже и другите негови произведения съдържат тези два елемента в една или друга форма.

IV.1.2. Философска пропедевтика

Тук се разглеждат различни въпроси като *понятие за философия, отношението между философия и откровение, възглед за знанието, граници на разума* и т.н., както и доколко те се намират при автора.

IV.1.3. Историческа пропедевтика

Докато във *философската пропедевтика* се разглежда отношението между философия и откровение и то се схваща така, че се цели тяхното хармонизиране, то в *историческата пропедевтика* напротив, която има за предмет изложението на ересите, доколкото те са противоположни на православното учение, се цели тяхното противопоставяне.

В главното си произведение, *Извор на знанието*, свети Йоан Дамаскин си поставя задачата, между *философските глави* и *точното изложение на истинската вяра* да изложи накратко историята на ересите, за да изпъкне истината толкова по-ясно чрез нейното разграничаване от лъжата.

В *Извора* ересите само се излагат афористично, без да се опровергават. В малките догматични трактати напротив свети Йоан се заема с тяхното детайлно опровержение.

В този раздел се разглежда още *историческия подход* на Дамаскин при въвеждането в един догматичен проблем, както и въпроса за *ортодоксалността* и *авторитета* на църковните Отци.

IV.2. Изложение на вярата

Изложението на самата система се предполага от *кратък обзор* на общото съдържание, който е предмет на раздел: **IV.2.1. Конспект на „Точно изложение на православната вяра“**. Тук се разглежда и необходимостта на систематиката при Дамаскин.

IV.2.2. Богословски дисциплини

Тук се излага системата на Дамаскин според разделението: *α*. учението за Бога, или *теология*; *β*. учението за творението, или *кτισиология*; *γ*. учението за спасението, или *сотириология*; и *δ*. учението за последните неща, или *есхатология*.

Изложението цели да постави акцент на *силогистичния* и *методичен* подход на Дамаскин, така че се спестяват подробностите на по-малко *спекулативните* изложения.

Първият раздел на системата: *учението за Бога*, или *теология* (в значението на древната Църква), се подразделя на следните три подраздела: *α*. *Теология: αα) За Бога в себе си, ββ) За Бога Троица, γγ) За Бога Творец и Промислител*.

В подраздел *αα) За Бога в себе си* се привеждат *аргументите*, с които се доказва, че Бог съществува; след това се разглежда, какво можем да *знаем* за Бога, Неговите атрибути; по-нататък аргументите на Дамаскин срещу *политеизма*, *дуализма*, както и други доказателства, изясняващи понятието за Бога.

В следващия подраздел *ββ) За Бога Троица* се разглежда това учение съгласно маниера на автора.

В последния подраздел *γγ) За Бога Творец и Промислител* се разглеждат въпроси като *причината за творението, видове на творението*, привеждат се аргументи, с които се доказва провидението, и накрая се засяга *теодицеята* на Дамаскин, т.е. възгледа на Дамаскин за злото.

Вторият раздел на системата: *β. Ктисиология* съдържа следните науки: *αα) Космография; ββ) Ангелология; γγ) Антропология.*

В подраздел: *αα) Космография* или **учението за света**, заимствано най-вече от свети Василий Велики, се привеждат накратко само главните положения, които се намират при Дамаскин.

В подраздел: *ββ) Ангелология* намираме ясно и изчерпателно изложение на въпросното учение, заимствано предимно от Псевдо-Дионисий Ареопагит.

В подраздел: *γγ) Антропология* от учението за творението свети Йоан Дамаскин преминава от ангелите към човека, тъй като разглежда последния като междинен член между видимата сетивна и невидимата несетивна природа. На първата човекът принадлежи чрез тялото, на втората чрез своята разумна, духовна душа, която наричаме образ и подобие Божие. Тук Дамаскин се задълбочава твърде много в областта на психологията и напуска сферата на догматиката. Акцентът в този подраздел пада върху учението за *душата*, учението за *свободната воля* и учението за *греха*, чрез което се прави преход към *следващия раздел*:

γ. Сотирология: състояща се от науките: *αα) Христология, ββ) Еклесиология.*

В подраздел: *αα) Христология* свети Йоан Дамаскин излага учението за личността на Христос с най-голяма точност и подробност, за да обобщи всички определения, които са резултат от цялата дълга поредица от спорове, и да фиксира православното понятие за личното единство на двете природи според всички страни. Свети Йоан Дамаскин поставя в основата на цялото свое развитие халкидонския орос, и всички определения, които той изказва, трябва да послужат само за това, същият да бъде приведен в неговия определен израз и адекватно понятие, както и да се оправдае срещу различните противоречия, смятани отдавна за преодолени.

Твърде подробно свети Йоан Дамаскин се изказва върху учението за двете воли и действия, което се развива диалектически.

В подраздел: $\beta\beta$) *Еклесиология* се разглеждат въпросите за вярата, тайнствата, култа към светците и реликвите, за изображенията, както и за съботата и непорочната полова зрялост. Не се намира *нищо* за самата Църква. Все пак за възгледите на автора може да се съди, като се изхожда и от други произведения, по изразите, с които той се позовава на авторитета на Църквата. Тук се акцентират особено *култът към светците* и *учението за иконите*, последното от които се излага подробно.

В *последния раздел: ѿ. Есхатология* се излагат накратко основните понятия тук.

Заклучение

Заклучението съдържа основните изводи от направеното изследване.

От многообразието на историческите опосредствания в *първа глава*, чиято цел е да породи всестранна запознатост със своеобразието на темата, вниманието се концентрира във *втора глава* върху логическия компендиум, предпоставката на същинския предмет на изследването. Констатира се, че целта, която преследва Дамаскин с *философски глави*, доколкото главният интерес у него е богословски, а не философски, е обобщението и систематизирането на важната за догматиката терминология, която наистина има своя корен в античната философия, но с оглед на християнското учение е претърпяла съществена модификация. Че следователно *философски глави* могат да се разглеждат като *въведение* в *Изложението* и догматиката изобщо.

В *трета глава*, в която се демонстрира метода на Дамаскин, чрез поредица от цитата се прави опит да се докаже противно на *Basilius Studer* и *Gerhard Richter*, че авторът използва *осъзнато*, макар и неудовлетворително що се отнася до научната прецизност, философски методи в разглеждането на богословски въпроси. От друга страна се изказва съгласието с *Basilius Studer*, че *изложението*, а не *схващането* на православната вяра стои в центъра на богословието на Дамаскин. С оглед на *Смилен Марков* се изказва съмнение в наличието на *метафизическа система* у него.

Това съмнение се потвърждава в *четвърта глава* при изложението на неговата теологическа система, която показва непоследователно усвоени и изложени наличните в нея метафизически предпоставки и един предимно формално-логически подход (*формална систематика*).

Дамаскин прави опит, макар и не безупречен, да приведе догматическия материал в *систематична форма* като пръв съблюдава реда на *апостолския символ* в цялата своя догматическа разработка по-точно от всички Отци. Той *обобщава* работата на своите предшественици, не ги *компилира*, и дава формален израз на това, което фактически е съществувало като *резултат* на аналитичното догматическо познание. Логиката се възприема като *инструмент*. Неговият метод би могъл да се разглежда като *пелюдия към схоластиката*.

Приложение

Приложението съдържа 60 *тези*, т.е. *основни положения* в богословската система на свети Йоан Дамаскин.

Библиографията съдържа 236 заглавия.

Публикации към темата на дисертацията

1. „Философски глави – поглед върху структурата на съчинението”, в: Богословска мисъл (БМ) 1-2/2015.
2. *Основни черти на теологическия метод на свети Йоан Дамаскин*”, Богословска мисъл (БМ) 1-2/2015.
3. „За сложната природа против акефалите, *Пример за аргументацията на свети Йоан Дамаскин по догматически въпроси*”, Богословска мисъл (БМ) 1-2/2015.

Приноси на дисертацията.

1. Изясняването на гледната точка, от която трябва да преценяваме богословското становище на византийския богослов - догматичен, не философски, респ. метафизически синтез на християнското учение. Главният интерес на автора е богословски, а не философски: обобщението и систематизирането на важната за догматиката терминология, която наистина има своя корен в античната философия, но с оглед на християнското учение е претърпяла съществена модификация. Изяснява се отношението на философската терминология към богословската.

2. Изследването на богословския метод на автора, каквото липсва в българската богословска литература, а в чуждестранната има различен от предложения тук резултат.

3. Проучването на систематиката на автора, което при едно бъдещо изложение на системата на свети Йоан Дамаскин би могло да послужи като основа за създаването на една енциклопедия на богословските науки.

4. Като допълнение към превода на *Извора* изследването би могло да служи като ръководство в проблематиката.